

Konflikt in sprava ob primeru Bosne in Hercegovine*

1 Uvod

Malo dogodkov v bližnji zgodovini je bilo tako raziskanih, kot je bila vojna v Bosni in Hercegovini (BiH). Količine knjig na to temo jemljejo dih. Nastalo je več teorij o tem, kaj je povzročilo vojno v bivši Jugoslaviji in BiH. Nekateri strokovnjaki vidijo izvor konflikta v politiki, ekonomiji in teritorialnih zahtevah, drugi v prehajanju socialistične družbe v kapitalistično ekonomijo in demokracijo, spet drugi vztrajajo, da je uničenje BiH prišlo od zunaj, od srbskega vodstva in zahodnega nerazumevanja ter vmešavanja, nekateri pa kot glavni vzrok navajajo zgodovinsko sovraštvo med Srbi, Hrvati in Bošnjaki. Tako imamo več odgovorov na to, kaj je povzročilo vojno v Bosni in Hercegovini, in menim, da je prav kombinacija več različnih pogledov najboljši odgovor. V članku bo razvidno, da je glavni vzrok vendarle v zgodovinskem sovraštvo med narodi.

2 Teorija o temeljnih človeških potrebah

V sodobnem mediatorskem nauku je več teorij, ki skušajo razložiti, kaj povzroča konflikte. Izmed teh se mi zdi še najbolj primerna za razlago vojne v BiH teorija o temeljnih človeških potrebah. Po tej teoriji nastane konflikt zato, ker niso bile izpolnjene temeljne človeške potrebe, kot so npr. varnost, identiteta, priznanje, spoštovanje, enakopravnost, participacija, avtonomija ... Konflikta ne bomo mogli preoblikovati, dokler ne bodo zagotovljene temeljne človeške potrebe.

Če pogledamo globlje v zgodovino BiH, vidimo, da so vsi trije narodi v lastni zgodovini

vini izkusili preganjanje in tudi to, kaj pomeni biti drugorazredni državljani. V različnih časih je vsak od teh treh narodov dominiral nad drugim: pod vladavino Turkov so bili privilegirani muslimani, saj so bili gospodarji v vseh pogledih; v Avstro-Ogrski monarhiji so prevzeli privilegirani položaj Hrvati, saj jim je monarhija dajala prednost – tako je med leti 1879 in 1910 število katoličanov v Sarajevu naraslo s 3,3% na 34,5%. V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev so prevzeli dominantno vlogo Srbi, saj je vlada v Beogradu vsiljevala cirilico Hrvatom, zaničala šolanje v lastnem jeziku Makedoncem, zapirala državne šole za Albance na Kosovu in nasilno izgnala okoli 45000 Albancev, katerih imetje in zemljo je izročila 60000 srbskim naseljencem. Policija je bila popolnoma v srbskih rokah in je mučila ljudi, ne da bi žrtve imele možnost priziva na sodišču. Med drugo svetovno vojno so Hrvati in Muslimani spet prevzeli privilegirani položaj. BiH je spet postala prizorišče pobijanja med ustaši, četniki, muslimansko SS Handžar divizijo, Nemci, Italijani in partizani. Vsi trije narodi so drug drugemu povzročili veliko trpljenja in ran. Temeljne človeške potrebe so bile zanikane in neizpolnjene. Posledica je bila pogosto nasilje in diskriminacija.

3 Komunistična Jugoslavija

Po dolgih letih medsebojnega pobijanja v drugi svetovni vojni so partizani kot nesporni zmagovalci prevzeli vodstvo nove Jugoslavije. Na nesrečo se tudi predsednik Tito ni želel soočiti z ranami iz preteklosti, čeprav

je uvedel nekaj modifikacij oziroma izboljšav: z ustavo iz leta 1974 je dal Kosovu in Vojvodini avtonomijo ter razglasil Muslimane iz BiH za narod. Dobro je razumel, da je bil najšibkejši člen v federaciji Kosovo, a ni imel poguma, da bi Kosovu dal status republike, ker mu je bila moč in oblast bolj pomembna kot proces sprave med narodi. Ocenjujejo, da je dal v letih 1945-46 pobiti do 250000 ljudi, pri čemer je uporabljal masovne poboje, prisilne pohode in koncentracijska taborišča.

Po Titovi smrti je komunistični ideološki pritisk začel popuščati, nacionalizem pa rasti. Poleg tega ni bil rešen tudi najpomembnejši konflikt iz ustave leta 1974. Razpad hegemonije Sovjetske Zveze v vzhodni Evropi je naznanil tudi razpad Jugoslavije. Srbski centralizem se je soočil s hrvaško, makedonsko, albansko, bošnjaško in slovensko tendenco po decentralizaciji. Srbi so imeli skoraj 2 milijona svojih sonarodnjakov v drugih republikah, za katere so se bali. Ostali narodi pa so se bali srbske dominacije. Neozdravljene rane iz preteklosti so dodatno podžigale obe težnji. Končni rezultat je bil nova vojna v bivši Jugoslaviji in Bosni in Hercegovini.

4 Daytonska pogodba

Po številnih neuspešnih poskusih, da bi priredli vojno h koncu, se je vmešala ZDA z NATO zavezniki. Po krajšem bombardiranju srbskih vojaških ciljev so v nekaj mesecih prisilili Srbe k pogajanjem: 21. novembra 1995 so v Daytonu vse tri strani podpisale premirje, s katerim se je vojna končala, prav tako pa tveganje, da bi Turčija in Grčija sodelovali kot nasprotnici v konfliktu, kar bi bilo lahko usodno za NATO zaveznitvo. Kar Evropi ni uspelo v treh letih, so ZDA opravile v nekaj mesecih.

Daytonska pogodba je imela dva cilja: končati boje in ponovno obnoviti državo z vsemi njenimi strukturami. Uspeh Dayтона je v tem, da ni prišlo do ponovnih bojev in

da mir še traja. Ni pa uspel ustvariti države vseh treh narodov. Dayton je razdelil BiH na dva dela: na Republiko Srbsko in na Bosansko-hrvaško federacijo. Toda federacija ne deluje. Hrvati in Bošnjaki so se izkazali kot nesposobne za sodelovanje. Dejansko je država razdeljena v tri enote, in ne v dve. Srbi tako nadzorujejo 49%, Bošnjaki 31% in Hrvati 20% države. Centralna vlada je slabotna. Dejanska moč je v Republiki Srbski, v Bosansko-hrvaški federaciji pa v kantonih. Večina Srbov in Hrvatov ne želi živeti v kantonih z večinskim bošnjaškim prebivalstvom, enako velja za Srbe in Bošnjake v hrvaških kantonih. Največji problem je, da velika večina Srbov in Hrvatov nasprotuje ideji skupne države vseh treh narodov. Tudi Bošnjaki ne vedo, kaj bi, frustrirani so in med seboj razdeljeni. Nekateri verjamejo, da bi bila boljša formalna razdelitev, kot pa da imajo državo zgolj na papirju. To je resen problem legitimnosti bosanske države, take, kot je zasnovana sedaj. Kljub vsemu pa menim, da ne bi smelo priti do delitve Bosne na tri dele, saj je kulturno, infrastrukturno in zgodovinsko zaokrožena enota. Dovolj je pogledati na njeno karto, da se prepričamo, da je res tako.

Daytonska pogodba skuša ponovno zgraditi enost države na osnovi demokratizacije ekonomskih, kulturnih, humanitarnih in političnih ustanov, a primer Bosne in Hercegovine je lep dokaz, da je demokratizacija kot ključ preoblikovanja države premalo. Daytonska pogodba je z aneksom 4 in 6 vnesla v bosanski zakonik 16 različnih pogodb o človekovih pravicah, ki omogočajo državljanom Bosne in Hercegovine več zaščite človekovih pravic kot katerikoli drugi državi na svetu. Toda Bosna in Hercegovina je še vedno razdeljena. In zdi se, da bo ostalo tako, dokler ne bodo vzeli resno procesa sprave, ki vključuje štiri korake: iskanje resnice, iskanje pravice, odpuščanje, priznanje krivde in opravičilo.

5 Sprava

Sprava zahteva sodelovanje obeh strani. Zato je tako težka. Njen zadnji cilj je ponovna vzpostavitev odnosa. Ker pa imata obe strani spomine na nasilje, diskriminacijo, nepravilnosti in zatiranja, je proces sprave težak in dolg postopek. Odpuščanje se lahko zgodi enostransko, sprava pa je vedno nujno obojestranska.

5.1 Iskanje resnice

Izreči resnico je eksistencialna potreba za ljudi, ki so trpeli v konfliktu in nasilju. Žrtve čutijo potrebo, da

- a) pridejo iz izolacije, strahu, tišine in laži: želijo povedati svojo zgodbo in razumeti, kaj se je resnično dogajalo;
- b) vzpostavijo zgodovinsko jasnost: želijo poimenovati dejanja, vzroke in odgovornost;
- c) ozdravijo boleče spomine.

Sprava potrebuje resnico, ki je lahko zelo boleča, vendar brez nje ni upanja na spravo. Običajna reakcija na zločine je pregnati spomine iz zavesti, kar ni lahko, ker se spomini upirajo. Narodna modrost je polna duhov, ki odklanjajo počitek v grobovih, dokler njihove zgodbe niso povedane. Izrekanje resnice o strašnih dogodkih je predpogoj ponovne vzpostavitve družbenega reda in ozdravljenja individualnih žrtev.

Eden od načinov iskanja resnice v zadnjih letih je delovanje komisij za iskanje resnice, ki so jih že ustanovili v Čilu, Argentini, Guatemali, El Salvadorju, Boliviji, Haitiju, Čadu, Etiopiji, bivši vzhodni Nemčiji, Madžarski, Ugandi in južni Afriki. Uradni cilji takšnih komisij za resnico so:

- a) dovoliti zgodovinsko razjasnitev resnih, masivnih in sistematičnih kršitev človekovih pravic;
- b) ustvariti vzdušje za narodno spravo z moralno obsodbo zločinov v preteklosti in za priznanje žrtev;

- c) prispevek k vzgoji, in sicer: razjasniti mehanizme, ki so vodili v strahote preteklih zločinov;
- d) odgovoriti potrebi po pravici.

Na splošno so bili ti cilji le delno doseženi. Navadno komisije niso imele juridične moči, razen v južni Afriki, kjer je imela komisija polnomočje izreči tudi individualno amnestijo. Ponekod je njihovo delo obstalo na sredini zaradi finančnega pomanjkanja (Čad, Filipini, Uganda), na Haitiju je bilo poročilo dokončano, a se ni smelo objaviti zaradi pritiska s strani politike in so bila dejanja objavljena le delno, kriminalna dejanja in žrtve so bile imenovane, kriminalci pa ne. V Čilu mučenje žrtev v poročilu na primer sploh ni bilo omenjeno. V El Salvadorju je vlada pet dni po objavi poročila komisije za resnico izdala odlok o amnestiji za vse kriminalce in je tako izničila blagodejni učinek poročila. Komisija za resnico lahko pomaga k spremembi javne razprave in spomina. Toda meje takšnih komisij je potrebno razumeti – ni vedno nujno, da pride sprava preko resnice, saj le ta lahko prinese jezo in nadaljnjo polarizacijo. Lahko se zgodi, da resnica komisije ni sprejeta. Po drugi strani pa je komisija za resnico lahko v veliko pomoč v procesu sprave. Zgodovini se namreč ni moč izogniti. Če je pripravljenost nekaj odpustiti, je potrebno vedeti, kaj se odpušča in kdo je bil povzročitelj zla. Če se želi vzpostaviti ponovno dostojanstvo, potem je te kršitve potrebno imenovati javno, saj bi bila cena ignoriranja enostavno prevelika: če žrtve namreč ne čutijo, da je bilo njihovo trpljenje priznано, in če ne čutijo, da bo pravica izvršena, so vrata za privatna dejanja maščevanja na široko odprta.

Tudi ljudje v Bosni in Hercegovini želijo priti ven iz tišine in izoliranosti. Tako se že pojavljajo pobude in želje po vzpostavitvi komisije za resnico. V januarju leta 2000 je na

konferenci v Sarajevu 80 civilno družbenih voditeljev vseh treh narodov predlagalo ustanovitev take komisije. Zavest o pomembnosti ustanovitve komisije raste, saj le ta lahko prispeva k poenotenju zgodovine BiH. Za sedaj ima vsak narod svojo zgodovino in razlago dogodkov in če se bo to nadaljevalo, lahko v prihodnosti spet izbruhne vojna. Spomini nam namreč povedo, kdo so naši sovražniki in kaj so nam storili v preteklosti. Preteklost namreč onesnaži sedanjost, zato je nujno potrebno soočenje s preteklostjo Bosne in Hercegovine.

5.2 Iskanje pravice

Zgolj iskanje resnice brez iskanja pravice ne bo prineslo sprave. Potrebno je, da je izvršena tudi pravica. Brez tega ne bo uspela nobena sprava. Pravičnost je v samem jedru sprave. Brez primerne pravnega sistema bi ljudje vzeli pravico v svoje roke, kar bi povzročilo spiralo maščevanja, pred čemer nas varuje pravni sistem v državi, ki tudi kaznuje, kar individualizira krivdo. Tako se nihče ne more skriti za narod, skupino, družino ... V skupnost prinaša čut za odgovornost. Toda pravni sistem doživlja svoje meje, ko skuša določiti odgovornost v stanju dolgega in masivnega kršenja človekovih pravic, ko ne more zadostiti legitimnim zahtevam po pravici s strani žrtev, ki se vedno zavzemajo za kaznovanje krivcev. V Latinski Ameriki so amnestije zločincev avtoritarnih režimov vedno povzročile masovne proteste žrtev in njihovih svojcev. Borba zoper nekaznovanost je tudi promocija človekovih pravic. Nekaznovanost zanika namreč princip enakosti pred zakonom in uniči zaupanje državljanov do države.

Temeljno vprašanje sprave torej ni, ali pravica je izvršena ali ne, pač pa, kako jo izvesti. Ločimo lahko tri oblike iskanja pravice: maščevanje, pravna kazen, obnovitvena oblika. Kazensko pravni sistem deluje na sistemu dokazovanja krivde obtoženca. Glede na

težo krivde se nato izreče kazen. V obnovitveni obliki se pojmuje, da je kazensko dejanje prestopek zoper osebo. Takšno iskanje pravice spodbuja dialog, v katerem se identificirajo potrebe žrtev in obveznosti storilca kaznivega dejanja. Išče se medsebojni sporazum in uspeh se doseže, če se izpolni potrebe žrtev, če se doseže individualna sprava in če odnos napreduje. Takšen pristop približa točko, kjer je pravica lahko dosežena istočasno s spravo. Ob masovnih kršitvah človekovih pravic je kazensko pravni sistem premalo, če želimo spremeniti situacijo, ozdraviti odnos in spiralo nasilja, kar je tudi cilj komisij za resnico v različnih deželah.

Zdi se mi, da je potreba po mednarodnem kazenskem sodišču za Jugoslavijo v Haagu jasna. Potrebno pa je, da bi sodišče delalo skupaj z – upam – bodočo komisijo za resnico, sicer bodo prinesli zgolj pravico, sprave pa ne.

5.3 Oduščanje

Oduščanje je pomemben del ozdravljenja. Vendar ga ne moremo pričakovati v kratkem času. Prvi korak bi bila zahteva, da je širša skupnost pripravljena vstopiti v proces, ki postavi zgodovino na stran in razvija nove medsebojne odnose v sprejemanju obstoja drug drugega. To je nekaj, kar lahko naredi politično vodstvo. Spodbudni primeri iz življenja so velika pomoč na tej stopnji. Toda osebno oduščanje ostane še vedno zadnji cilj. Oduščanje je lahko problem za nekatere ljudi preprosto zato, ker ne vedo, kaj oduščanje dejansko je. Prepogosto se meša s spravo, oduščanje pa je le en del sprave. Jasni pojmi so v veliko pomoč, zatoorej: oduščanje je individualno dejanje osvoboditve bremena sovraštva in želje po maščevanju; je tudi potencialna osvoboditev druge strani od bremena krivde in strahu; oduščanje ne pomeni neupoštevanje slabega, ki je bilo storjeno. Lahko se odpusti kriminalcu, toda ne sme se

odpustiti kriminalnega dejanja. Ugotavljanje odgovornosti za kriminalna dejanja bo vedno pomembno. Osebo lahko odpustim zločin, toda vsak zločin je tudi družbeno dejanje. Družba je obvezna pozivati k odgovornosti, da tako prepreči spiralo maščevanja. Oduščanje je lahko enostransko na osebnem nivoju. Lahko odpustimo kot znamenje upanja, kot je to storil Nelson Mandela. K temu koraku lahko zelo pomaga religioznost. Zen budistični menih Thich Nhat Hanh poudarja, da lahko razumemo kriminalce, če pogledamo globlje v korenine konflikta. In razumevanje je temelj vsakršne ljubezni. Takšno sočutje je temeljno tudi za krščanstvo. Jezus, pribit na križ, je rekel: "Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo." (Lk 23,34) Zdrava religioznost lahko da moč in pogum izreči besede oduščanja. Če ne uspemo odpustiti, prenesemo našo grenkobo v naslednjo generacijo. Konflikt v BiH je lep primer takšnega prenosa. Vsi trije narodi so ohranjali spomine na zatiranja in nasilja ne le iz nacističnega časa, pač pa celo še iz turških časov. Zato je oduščanje praktična nujnost za nadaljevanje skupnega življenja.

5. 4 Priznanje storjenega zla in opravičilo

Javno priznanje preteklih dejanj s strani krivcev ali državnih civilnih predstavnikov je temeljno za proces družbenega ozdravljenja. Žrtve pogosto pravijo, da ne morejo odpustiti in da nimajo niti želje tega storiti, dokler povzročitelji njihovih bolečin in trpljenja ne priznajo krivde in prosijo oduščanja ter tako ne zagotovijo določene oblike simbolične odškodnine. Ta proces nekateri politični teoretiki imenujejo obžalovanje, ki pomeni priznati storjeno zlo, sprejeti odgovornost, izraziti kesanje, spremeniti vedenje in stališča ter dati odškodnino. Tu se postavlja vprašanje, če smo odgovorni za slaba dejanja naših prednikov. Jasno je, da nismo od-

govorni za dejanja, ki jih nismo storili. Pa vendar vsi pripadamo skupinam, skupnostim in narodom, ki so storile stvari, ki so bile napačne. Ne moremo pobegniti in se izolirati. Nihče ni otok. Kolektivna identiteta je del našega življenja. Preteklost vpliva na sedanje odnose in realnosti. Je solidarnost, ki vključuje mrtve in žive. Priznanje storjenega zla lahko morda prevzame obliko opravičila. Javna opravičila s strani predstavnikov države odpirajo možnosti ponovne povezave z žrtvami. V zadnjih letih smo tako lahko brali kar nekaj opravičil s strani politikov in religioznih predstavnikov. Papež Janez Pavel II. se je opravičil za vse, kar je Cerkev napačnega storila v preteklosti. Predsednik Clinton je javno priznal vlogo ZDA pri represiji v Gvatemali. Vlade Avstralije, Nove Zelandije in Kanade so obžalovale slabo ravnanje z domorodci. Ljudje se z dejanjem obžalovanja počutijo osvobodjene. In opravičilo je ena od poti, kako prepričati ljudi o jasnem mejniku s preteklostjo. Toda opravičilu mora slediti vzpostavitev novega pravičnega odnosa. Zahteve po opravičilu so pogosto iskanje pravice in spoštovanja. Toda zahteva po opravičilu je lahko tudi kontra-produktivna, saj se lahko se sprevrže v moralno izsiljevanje, ki pa ne pomaga. Skupnost bi morala sprejeti opravičilo v odpuščajočem duhu brez samopravičnosti. Navsezadnje "ni pravičnega, niti enega ne" (Rim 3,19). Vse skupine so naredile kaj narobe v svoji zgodovini. Cilj je nov odnos, ne moralna zmaga. Voditelji BiH so na žalost še vedno daleč od takšnega koraka.

Trenutno ljudje v BiH želijo miru bolj kot vse drugo. Toda prepričan sem, da gre pot do notranjega in zunanjega miru skozi proces narodne refleksije. Kažipot za dobro refleksijo pa so štirje pogoji sprave: povedati resnico, izvršiti pravico, odpustiti, priznati storjeno zlo in se opravičiti – to bo pomagalo zgraditi zaupanje, da drugi narodi ne bodo pre-

prečevali izpolnjevanja temeljnih človekovih potreb. Samo v primeru, da bodo vsi trije narodi čutili, da so njihove temeljne človeške pravice zagotovljene in spoštovane, bodo hoteli živeti skupaj.

6 Zaključek

Iz članka lahko sklepamo, da bi bila najbolj pomembna naloga za BiH resno soočenje s preteklostjo. Nasprotujoče si skupine morajo najti minimum skupnega razumevanja nedavne in daljne preteklosti, če želijo graditi trden mir v celotni regiji. Komisija za resnico v BiH bi lahko združila štiri pogoje sprave – kot v južni Afriki – in res se že pojavljajo želje po ustanovitvi takšne komisije. Toda zelo pomembno bo, da bodo vsi trije narodi v komisiji delovali enakopravno, sicer bo prinesla polarizacijo in ne sprave.

Pomembno se je držati tudi čimveč procesov na lokalni ravni. V Južni Afriki so imeli mirovne odbore v vsakem mestu in predmestju. V njih je lahko zavzeto sodelovalo lokalno prebivalstvo in tako prispevalo k pomiritvi celotne situacije. Tudi v BiH bi lahko ustanovili podobne mirovne odbore in tako uporabili kreativno energijo lokalnega prebivalstva.

Ker se komisija za resnico ukvarja le z bližnjo preteklostjo, bi bilo potrebno ustanoviti tudi komisijo za zgodovino. Zgodovinarji vseh treh narodov in različnih političnih opcij naj bi v njej delovali skupaj. Pomanjkanje zgodovinskih raziskav je pomagalo ekstremističnim nasilnim ciljem. Nacionalisti v BiH so zlorabljali lastno zgodovino kot orožje zoper druge etnične skupine.

Thomas Masaryk, ustanovitelj Čehoslovaške republike, ni bil popularen, ko je dokazal, da so bili srednjeveški rokopisi, na katerih je bila zgrajena večina čeških mitov, goljufija. Srbi, Hrvati, Bošnjaki morajo narediti isto z lastnimi miti, lažmi in zmotami. Zato so neodvisni mediji nujni. Z istimi lažmi v nacionalnih medijih bi lahko v nekaj letih kjerkoli v svetu izbruhnila vojna.

In končno, država mora zagotavljati najvišjo raven človekovih pravic: končati se morajo dominacije ene skupine nad drugo, kot se je to dogajalo v zgodovini BiH, ko je bila diskriminacija realnost vsakodnevnega življenja. Da bi ustavili podobno prakso v prihodnosti, mora imeti vsak narod pravico gojiti lastno tradicijo, jezik, kulturo, pisavo, religijo ... Počutiti se morajo svobodne v svoji lastni kulturi. Kakršnakoli diskriminacija mora biti prepovedana.

To so koraki k rekonstrukciji in ozdravljenju post-konfliktne družbe v BiH. Jasno je, da je potrebno nagovoriti tudi druge segmente družbe. Daytonska pogodba je imela prav, ko je vključila v rekonstrukcijo družbe ekonomske, demokratične, pravne in humanitarne dimenzije. Res je, da ni preprostih rešitev in enega recepta za vse družbe. Toda zdi se mi, da je za BiH še vedno najpomembnejše soočenje z lastno preteklostjo. Od tega je odvisno mirno sobivanje narodov v BiH.

* V razširjeni obliki je avtor temo obravnaval v magistrskem delu: Bole, Anton. 2002. *Conflict and Reconciliation in Bosnia-Herzegovina*, University of Dublin.